

Yetişir, Zeynep (2020). “Üç Mahalle, Bir Sayım: 1845 Temettuat Defterleri Üzerinden Bursa'nın Üç Mahallesinin Sosyoekonomik Durumlarının İncelenmesi”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 39, s. 1373-1400.

DOI: 10.21550/sosbilder.630476

Araştırma Makalesi

ÜÇ MAHALLE, BİR SAYIM: 1845 TEMETTUAT DEFTERLERİ ÜZERİNDEN BURSA'NIN ÜÇ MAHALLESİNİN SOSYOEKONOMİK DURUMLARININ İNCELENMESİ

Zeynep YETİŞİR*

Gönderim Tarihi: Ekim 2019

Kabul Tarihi: Şubat 2020

ÖZET

Bu makale 1845 tarihli Temettuat Defterleri üzerinden Bursa'nın üç mahallesinin ekonomik ve sosyal durumlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Tarihsel bir veri olarak Temettuat defterlerinin Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihi konusunda araştırmacıya sunacağı imkânları doğru bir şekilde değerlendirmek için tahrirlerin yapılış amacının bilinmesi gereklidir. Bu nedenle çalışma öncelikle Temettuat tahrirlerini ait olduğu tarihsel bağlama yerleştirmekle işe başlayacaktır. Akabinde defterlerin muhtevası hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Takip eden bölüm bahsi geçen defterlerin Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik tarihi açısından ehemmiyeti ve araştırmacıya sunacağı imkânlar üzerinedir. Çalışmada son olarak Bursa'nın Müslüman, Ermeni ve Rum nüfustan oluşan Timurtaş Paşa, Veled-i Kurt ve Bulgarlar mahalleleri ilgili defterlerde yer alan veriler doğrultusunda demografik, ekonomik ve sosyal durum açılarından karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bursa, 19. yüzyıl, Temettuat Defterleri, nüfus, ekonomi

---

* Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, zeynepakan@uludag.edu.tr

Three Districts, One Survey: Socioeconomic Analysis of Three Districts of Bursa According To 1845 Temettuat Registers

ABSTRACT

In this article it is aimed to analyze the socioeconomic situation of the three districts of Bursa based on 1845 Temettuat Registers. The study is, firstly, going to deal with the period in which Temettuat registers were implemented. This part of the study deals with the question of why Ottoman statesmen implemented these surveys. Then the contents of the registers are briefly introduced. The following part will be about the significance of the registers for the social and economic history of the Ottoman Empire. The last and crucial part of the study is devoted to the comparative analysis of the three districts, Timurtaş Paşa, Veled-i Kurt and Bulgarlar, which respectively populated with Muslim, Armenian and Greek people.

Key words: Bursa, 19th century, Temettuat Registers, population, economy

Temettuat Defterlerinin Tarihsel Arka Planı

Tanzimat'la birlikte maliyede yeni bir dönemin başladığı, bunun da ötesinde maliyede ıslahatın Tanzimat'ın temeli olduğu konusunda pek çok tarihçi görüş birliği içindedir (Şener 1990: 22). Tanzimat dönemi yöneticileri yapılacak olan tüm idari reformların sağlam bir mali taban oluşturulmasına bağlı olduğunu, bunun ise ancak devletin yeterli ve sağlam gelir kaynaklarına kavuşturulması ile mümkün olacağını düşünüyorlardı (Güran 2000: 75). Mali düzenlemelerin başarılı bir şekilde icra edilebilmesi için ise ekonomik potansiyelin tespit edilmesi ve bu potansiyelin etkin bir şekilde vergilendirilmesi gerekiyordu. Bütün bu zincirleme ihtiyaçlar çok sayıda vergi kaleminin ve vergi muafiyetinin iç içe geçtiği geleneksel Osmanlı vergi sisteminin yeniden yapılandırılması anlamına geliyordu. Vergi konusundaki düzenlemelerin en başında vergilerin adil bir şekilde belirlenmesi ve toplanması meselesi gelmekteydi ki bu mesele Tanzimat fermanının muhtevasında önemli bir yer teşkil etmekteydi (Öztürk 2000: 545).

Fermanda herkesin emlak ve kudretine göre yeni bir vergi tayin edileceği belirtilmişti. Tanzimat öncesinde değişik adlarla alınan örfi vergilerin yerine tek bir verginin ikamesi düşünülmüş ve bu maksatla 19 Zilkade 1255 (1839) tarihli nizamname ile “tekâlif-i örfiye”nin herkesin emlak ve arazi ve hayvanlarına ve esnafla tüccarın senelik kazançlarına birer kıymet takdir olunmak suretiyle ve binde hesabıyla tarh ve tevzi edilmesi kararlaştırılmıştı” (Pakalın 1993: 454). Bahsi geçen gelire göre tek bir vergi tarhı uygulamasına aslında II. Mahmut zamanına başlanmıştı. Vergilendirilecek kaynakların tespit edilebilmesi için öncelikle gelir oluşturabilecek bütün ekonomik kaynakların tespit edilmesi düşünüldü. Örnekleme babında 1834-35'te Rumeli'de Gelibolu ve Anadolu'da Hüdavendigâr sancaklarında tahrirlere başlandı, ancak daha sonra Temettuat tahrirlerine yön verecek olan bu pilot tahrirlerden sonuç alınamayınca eski örfi vergilerin iltizam usulüyle tahsiline devam edildi ve tahrir işi de ertelendi (Adıyeke 2000: 770).

Tanzimat reformları çerçevesinde tekrar gündeme gelen servet esasına göre tek bir örfi vergi tarhı emlak tahriri meselesini de beraberinde getirdi. Tanzimat ve vergi reformları öncelikle Anadolu ve Rumeli'deki bazı eyaletlerde yürürlüğe girdi. Bu eyaletlerde ve mutasarrıflıklarda iltizam ve örfi vergiler kaldırıldı ve muhassıl denen geniş yetkili memurlar gönderildi. Vergi reformları ilk önce Hüdavendigâr, Konya, Aydın, Sivas, Ankara, Biga, Edirne, Rumeli, Silistre, Vidin ve Selanik eyaletlerinde uygulanmaya başlandı (Şener 1990: 23). Muhassılların gittikleri yerlerde verginin belirlenip dağıtılması ve diğer işlerin görüşülüp kararlaştırılması için Muhassıllık Meclisleri adı verilen bir meclis oluşturmaları gerekiyordu (Öztürk 2000: 548). Muhassılların öncelikli görevleri hemen emlak ve gelir tahrirlerine başlamaktı. Bu amaçla her muhassılın yanına bir emlak ve nüfus kâtibi verildi. Muhassıllık sisteminin gayesi vergi tarh ve tahsilini daha basit, adil ve etkili bir biçime sokmaktı, ancak sonuç beklendiği

gibi olmadı ve sayımlar dar bir bölgeyle sınırlı kaldı. Merkezden gönderilen standart örneklere rağmen tahrirler biçimsel bir birlik sağlayamadı (Yoichi 2004: 20). 1840 Temettuat tahrirleri içerdiği bilgilerin güvenilirliği açısından da sorunluydu. Muhassıllar nezdinde yapılan bu tahrirlerde yolsuzluklar ve uygunsuzluklar görülmüş ve “cihet-i hakkaniyet” gözetilmediğinden söz konusu defterler itibara şayan görülmemişti (Güran 2000: 76). Muhassıllık sistemi ise vergi sisteminde büyük bir düşüşe neden olduğu için 1842’de kaldırıldı ve iltizam sistemine geri dönüldü.

1840 tahrirleri güvenilirlik ve coğrafi kapsam konusunda istenilen sonucu vermese de idari merkez etkin bir vergi sistemi inşası konusundaki politikasından vazgeçecek değildi. Tanzimat yöneticileri bu amaçla yerel seslerin de dikkate alınacağı yeni bir tahrir girişimine başladı. Meclis-i Vâlâ’da yapılan görüşmelerde reform çabalarının başarısının bölgesel meselelerin iyi bilinmesine bağlı olduğu sonucuna varıldı (Güran 2000: 76). Buna göre verginin adil ve etkin bir şekilde tadil ve tesviyesi ancak Müslüman ve gayrimüslim bütün tebaanın *hal ve kudret ve temettu’ ve ticaretlerinin* layıkıyla bilinmesine bağlı görülmüş ve bu sebeple hakkaniyet üzerine yeniden bir tahrir yapılması kararlaştırılmıştı (Öztürk 2003: 289). Böylelikle vergi sistemi konusunda tedaviye geçmeden önce öncelikli olarak arazların tespiti amacıyla 1845 yılında her vilayetten temsilci ikişer vücut ve kocabaşı İstanbul’a çağrıldı. Şikâyetlerin ortak noktası vergi yükünün azaltılması ve adil bir vergi sisteminin inşası idi. Bu görüşmeler sonucunda Meclis-i Vâlâ’da, *daire-i Tanzimata* dâhil olan vilayetlerde Mecâlis-i Muvakkate-i İmâriyye adı verilen meclislerin oluşturulmasına ve vergi sisteminin tadili için yeni bir tahrir yapılmasına karar verildi (Yoichi 2004: 22). 1840 tahrirlerinden farklı olarak bu tahrirler idari merkez tarafından gönderilen memurlarca değil, mahalli idareciler tarafından yapılacaktı. Buna göre sayımlardan Müslüman mahallesinde imam ve muhtarlar, gayrimüslim mahallelerde ise kocabaşılar ve muhtarlar

sorumlu olacaktı. Tahrir sonunda mühürlenmiş defterler kaza müdürüne gönderilecek, kaza meclisi gerekli incelemeyi yaptıktan sonra defterleri kaymakam ya da valiye teslim edecekti. Onaylanan defterler Maliye Nezâreti'ne gönderilmek üzere bir torbaya konulacak, ancak eğer bundan önce şüpheli ya da uygunsuz bir durum tespit edilirse vali ya da kaymakam inceleme için bölgeye gidecekti (Yoichi 2004: 24).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloglarına göre 1845 Temettuat tahrirleri Ankara, Aydın, Bolu, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Erzurum, Hüdavendigar, Konya, Niş, Rumeli, Selanik, Silistre, Sivas, Üsküp, Vidin ve muhtelif diğer kaza ve eyaletlerde yapılmıştır. Defterlerin büyük bir bölümü taşradan gönderilen orijinal nüshalar olup mahalle ve köy düzeyinde tek bir idari birimi kapsamaktadır (Güran 2000: 76). 543 kazaya ait olan bu defterlerin toplam sayısı 17.540 olup tahminen 1,1 milyon hane sayılmıştır.

Temettuat Defterlerinin Muhtevası

1845 tahrirleri 1840 yılı tahrirlerinden gerek biçim gerek muhteva açısından farklılık göstermektedir. Tahrirlerin ilk dönemini kapsayan 1840 tarihli defterlerin bir kısmında kişinin sahip olduğu mal varlıkları bazen öbek öbek yazılmış ve gayrimenkuller içerisinde özellikle içinde oturlan haneler hakkında mesela tek katlı veya çok katlı olduğu (tahtani / fevkani), kaç odalı olduğu gibi ayrıntılara girilmiştir (Öztürk 2003: 289). Bu ilk tahrirlerde tarla, bağ, bahçe gibi ekili / dikili gayrimenkuller dönüm olarak yüzölçümleri, ev ve dükkân gibi gayrimenkuller ise adetleri ile kaydedilerek altına kıymetleri yazılmıştır (Kütükoğlu 1995: 405). 1845 tarihli ikinci tahrirde ise kıymet biçme uygulamasından vazgeçilmiş, kişilerin sahip olduğu gayrimenkul malların ilgili yıldaki gerçek geliri ile bir sonraki yılın tahmini gelirleri yazılmıştır. Dikkati çeken bir diğer nokta 1840 tarihli defterlerin bir kısmında vergi mükelleflerinin yaşlarının ve fiziki özelliklerinin de yer almasıdır. Bu defterlerde kişilerin aksakallı, siyah

sakallı, orta boylu, uzun boylu olmak gibi özellikleri ve çocuklarının durumu verilmektedir. Ancak hane ve ailelerin defterlere yazılış biçimlerinde her iki tahrirde bir yeknesaklık sağlandığı söylenebilir. “Her iki tipte de başa ‘hane’ ve ‘numara’ ve altlarına rakamlar konulmuştur. Birincisi defterdeki kaçınıcı hane, ikincisi hane içindeki kaçınıcı aile olduğunu göstermektedir (Kütükoğlu 1995: 398).” Hane esası üzerine yapılan bu sayımlarda yer alan bilgileri mükellef kişilik bilgileri, menkul ve gayrimenkul servet, gelirler ve vergi ödemeleri şeklinde dört grupta toplamak mümkündür (Güran 2000: 77).

Daha önce de belirtildiği gibi yazımlarda ekonomik potansiyelin tam tespit edilmesi gibi bir amaç güdüldüğünden vergi dışı potansiyel de kayıt altına alınmıştır. Binek olarak kullanılan hayvanlar vergi dışı oldukları halde defterlere titizlikle yazılmıştır. Ancak bu hayvanlarla nakliyatçılık yapıp da gelir elde ediliyorsa ya da bu hayvanlar kiraya verilip de gelir elde edilmişse mevzubahis tahmini gelir vergiye dâhil edilmiştir. İkinci tür potansiyel olan kıraç, sürülmeyen tarlalar dönümleriyle birlikte, kısır inekler baş olarak kaydedilmiştir. Buna rağmen tahrirlerde vergilendirilmeye elverişli olan bazı unsurların kayıt altına alınmadığı görülür. Örneğin sahibinin bizatihi oturduğu evler ile esnafın ve tüccarın mesleğini icra ettiği dükkânlar, sınai ve ticari işletmelerdeki araçlar ve ticari stoklar sayımda kapsamamıştır (Güran 2000: 80).

Tahrirde hane reislerinin ödemekle yükümlü oldukları temettu vergisi gayrisafı olarak hesaplanmış, masraflar vergiden düşürülmemiştir. Tahririn ne şekilde yapılacağını maddeler halinde açıklayan layihaların tertip edilmesi sürecinde bu konu Meclis-i Vâlâ'da gündeme gelmiş, yerelden masrafların düşürülmesi konusunda gelen talep “tahririn amacının masrafların vergi olarak toplanması değil adil bir vergi sistemi inşası” olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. (Yoichi 2004: 27). Konuyla ilgili vergi mükelleflerinden gelen şikâyetlere

rağmen merkezi idarenin gelirin gayrisafi yazılması konusundaki ısrarı mevzubahis tenzilatın yaratabileceği karmaşadan kaynaklanmaktaydı. Nitekim “gerçek geliri bulalım derken ahalinin mazbut olan mizaç ve tavırlarının bozulacağı” ve ahalice dedikodulara sebep olacağı için kesinlikle bu kurala uyulması istenilmiştir (Adıyeke 2000: 773).

Temettuat Defterlerinin Osmanlı Sosyoekonomik Tarihi Açısından Önemi

Tanzimata dâhil olan geniş bir coğrafyada eşzamanlı olarak gerçekleştirilen ve bir vergi, servet ve gelir sayımı olan Temettuat tahrirleri Osmanlı sosyal ve ekonomi tarihçileri için eşsiz bir kaynak niteliğindedir. Defterler muhtevası itibarıyla her bir bölgenin mikro ve makro düzeyde sosyoekonomik profilini çıkarmak konusunda araştırmacıya geniş imkânlar sunmaktadır. Aile, şahıs adı ve sıfatları konusunda zengin bir kaynak olan bu defterler en azından aynı mahallede yaşayanlar için akrabalık derecelerinin tespitini mümkün kılmaktadır (Kütükoğlu 1995: 399). Bu bilgilerden hareketle aile ilişkilerinin tespitinden başka kimi zaman göçlerle ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. “*An asl Mora muhacirlerinden olub*” veya “*aslen Girit'ten göç etmiş*” (Adıyeke 2000: 783) ya da “*İmam Hasip Efendi bin Vidinli Hafız*” gibi ifadelerden göçlerin yönünü tespit etmek mümkün olmaktadır. Defterlerden her bir bölgenin demografik ve etnik yapısına dair sonuçlara ulaşmak da mümkündür. Ancak etnik yapıya dair tespitlerde bulunurken defterlerin tasnifinde coğrafi ölçeğin değil, dini cemaat aidiyetinin baz alındığını hatırlamak gerekir (Kayoko 2004: 224). Defterlere kaydedilmiş olan hane reislerinden yola çıkarak toplam nüfus rakamlarına ulaşma imkânı demografi tarihi açısından oldukça önemlidir. Mesela Selanik Temettuat Defterleri üzerine yapılan bir çalışmada hane reislerinin toplam sayısı Barkan'ın nüfus tahminlerinde kullandığı 5 katsayısıyla çarpılarak toplam nüfus rakamlarına ulaşılmıştır (Gökaçtı 1997: 15-22).

Temettuat defterlerinin sosyal tarih açısından belki de birincil önemi meslek tarihi açısından eşi bulunmaz bir kaynak olmasıdır. Vergi mükelleflerinin meslekleri ve bu mesleklerden elde edilen yıllık hasılat bu defterlerde büyük bir titizlikle kaydedilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak herhangi bir bölgede hangi mesleklerin ne ölçüde icra edildiğini, bölgede hâkim olan zirai, sınai ya da ticari faaliyetleri tespit etmek mümkündür. Yine gelirlerin meslekler ve sektörler itibariyle dağılımını tespit etmenin yanı sıra bölgeler ve etnik gruplar itibariyle yapılacak mukayeseli çalışmalar için çok zengin araştırma imkânları sunmaktadır.

İktisadi tarih kaynağı olarak Temettuat defterleri yine tahrir konu olan her bir bölgenin mikro ve makro düzeyde ekonomik kompozisyonunu çıkarma imkânı verir. Defterler mahalle veya köy olarak bir birimin bütün ekonomik girdilerini bize sunmaktadır. Bu açıdan tahrirler on dokuzuncu yüzyıl ortalarında imparatorlukta ekonomik faaliyetlerin düzeyi ve bu faaliyetlerden elde edilen gelirlerin tespiti konusunda kapsamlı bilgiler edinmemizi sağlar. Ekonomik faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerin sektörler itibariyle dağılımını, zirai üretim miktarını ve yapısını, tarım işletmelerinin büyüklüklerini, sınai ve ticari faaliyetlerden elde edilen gelirlerin türlerini ve miktarlarını bu sayımlardaki verileri değerlendirerek öğrenmek mümkündür (Güran 2000: 81).

Temettuat defterleri gelirlerin büyük bir bölümünü oluşturan zirai üretim hakkında zengin sayısal bilgileri haizdir. Tahrirler ekili / dikili veya nadasa bırakılan alanların büyüklüğü hakkında bilgi verdiği gibi öşür kalemini de ihtiva etmesi dolayısıyla ürün çeşidi ve bu ürünlerden sağlanan toplam yıllık gelir hakkında aydınlatıcı malumat sağlar. Yine defterlerin sahip olunan büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da havi olması hayvancılığın köy-kent ekonomisi içerisindeki yerini tespit etme olanağı sağlar. Vergi hususunda ise toplam vergi yükü, bu

yükün toplam hasılat içindeki payı, verginin kır-şehir, Müslüman-gayrimüslim nüfus arasındaki dağılımını kıyaslama imkânı verir (Öztürk 2000: 538).

Temettuat tahrirlerinin araştırmacıya sunduğu en büyük imkânlardan biri de bölgeler ve toplumsal gruplar arasında mukayeseli çalışmalara imkân sunmasıdır. Defterler bölgeler arası veya bir bölge içindeki şehirli-kırsal, dini ve etnik gruplar arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıkların mukayesesine odaklanacak çalışmalara son derece elverişlidir.

Timurtaş, Veled-i Kurt ve Bulgarlar Mahallelerine Karşılaştırmalı Bir Bakış

Osmanlı idaresinin şehirlerdeki en alt birimi olan mahalleler en genel tanımıyla üyelerinin aynı mabette ibadet ettikleri ve nüfusu yaklaşık bin kişiden oluşan yerleşim birimleridir (Yel ve Küçükaşçı 2003: 325; Ortaylı 2001: 21). Daha geniş bir tanımla Osmanlı mahallesi birbirini tanıyan, üyelerin birbirinden sorumlu olduğu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşan sosyal ve fiziki bir birimdir (Düzbakar 2003: 99). Mahalleler klasik dönemde dini bir yapının etrafında, bazen aynı din, etnik köken ya da meslek grubundan insanların bir arada ikamet etmesiyle meydana gelirdi. Bununla birlikte bu gruplar şehirde birbirine kapalı cemaatler halinde yaşamadığı gibi farklı dini ve etnik kökenden ya da meslek grubundan insanların bir arada yaşadığı mahalleler de mevcuttu.

Mahallede her ev bir hane olarak nitelendirilirdi. Toplumun en küçük birimini oluşturan ve dini, kültürel, iktisadî hayatın temel taşlarından biri olarak kabul edilen aileler mahallede birbirlerine kefillerdi. Ahali mahallelerinde meydana gelen olayların aydınlatılmasında ve zararların tazmininde ortaklaşa sorumluydular (Ergenç 1984: 74). Mahallede yönetim işleri II. Mahmud döneminden

önce imam, papaz ya da haham gibi dini görevliler aracılığıyla yürütülürdü. Sonraki dönemlerde Müslüman mahallelerinde idari işleri muhtarlar devralmış, gayrimüslim mahallelerde ise dini liderler idari işlere bakmaya devam etmiştir (Ortaylı 1985: 239; Çadircı 1970: 409).

Bu çalışmada ele alınan mahalleler aynı din ve etnik kökene mensup insanların ikamet ettiği orta büyüklükte mahallelerdir¹. Mahallelerin seçiminde dini ve etnik farklılık mukayeseye çok daha geniş bir imkân tanınması açısından bilerek gözetilmiştir. Bu mahallelerden biri Müslüman, diğer ikisi ise Ermeni ve Rum mahallesidir. Mahallelerin adı sırasıyla Timurtaş², Veled-i Kurt³ ve Bulgarlar⁴ mahallesi olup Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Temettuat Defterleri kataloğunda (ML. VRD.TMT.d) 7420, 7442 ve 7426 tasnif numaraları ile kayıtlıdır. Mahalleler okuyucuya kolaylık sağlaması amacıyla çalışma boyunca özel adları ile değil sakinlerine nispetle Müslüman, Ermeni ve Rum mahallesi olarak isimlendirilecektir. Çalışmada sırasıyla nüfus, meslekler, sahip olunan emlak ve son olarak gelir ve vergiler üzerinde odaklanılacak ve mümkün olduğunca karşılaştırmalara yer verilecektir.

---

¹ 19. yüzyıl ortalarında Bursa merkezde 155'i Müslüman ve 45'i gayrimüslim olmak üzere toplam 200 mahalle ve 6.735 hane bulunmaktaydı (Kaplanoğlu 2011: 35).

² Bursa Ovası'nda kurulan eski bir Rum köyü olup bugün Demirtaş adıyla Osmangazi ilçesine bağlı bir bucak merkezidir. 1573 tahrirat defterinde ilk Osmanlı vezirlerinden Gazi Timurtaş'ın vakıf köyü olduğu yazmaktadır. Bu nedenle köye Timurtaş denilmiştir (Kaplanoğlu 1996: 116).

³ Veled-i Kurt Mahallesi, bugünkü adıyla Kurdoğlu, Setbaşı civarında İrgandı Köprüsü yakınında bulunmaktadır. Bursa'nın eski mahallelerinden biridir. Kadı sicillerinde bilinen en eski kaydı 1492 yılına aittir. 16. yüzyılda yaklaşık 40 hanenin yaşadığı mahallede 1573 yılında 9 Ermeni hanesi mevcuttur (Kaplanoğlu 1996: 209).

⁴ Bursa'ya sürülen Bulgarlar tarafından kurulmuş olup bilinen en eski kayıtlar 1484 tarihli kadı sicillerinde yer almaktadır. Daha sonraki sicillerde mahallenin adı Attarhüssam olarak geçmektedir. Günümüzde Attar Hüssam Mahallesi'nde bir cadde ismi olarak geçmektedir (Kaplanoğlu 1996: 90; Becerikli 2012: 177).

Nüfus

1845 Temettuat defterlerine göre Müslüman mahallesinde açılan hane sayısı 43 olup toplamda 48 emlak sahibi kaydedilmiştir. Bahsedilen emlak sahiplerinden 42'si erkek olup 5'i kadındır. 1 hane ise halidir. Emlak sahibi olarak kaydedilen kadınlardan üçünün eşleri ölmüş olduğundan isimleri müteveffa kocalarına nispetle yazılmıştır. Diğer iki kadın ise kocalarının hayatta olup olmadıklarına dair herhangi bir bilgi verilmeksizin deftere kaydedilmişlerdir. Kadınların yazımında erkeklerden bir fark gözetilmemiş, *sene-i sabıkada* ödemiş oldukları vergi ve öşürleri ile mülkleri kaydedilmiştir. Ermeni mahallesinde ise açılan hane sayısı 31 olup kaydedilen emlak sahibi sayısı 69'dur. Müslüman ve daha sonra görüleceği gibi Rum mahallelerinin aksine burada emlak sahiplerinin tamamı erkektir. Bu durum iki şeyi düşündürmektedir, ya Ermeni mahallesinde dul kadın yoktur, ya da ölen erkeklerin emlaki eşleri değil oğulları üzerine yazılmaktadır. Ancak defterlerde her iki çıkarım için de destekleyici mahiyette herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Rum mahallesinde 24 hanede toplam 57 emlak sahibi kaydedilmiştir. Mahalle kadın mülk sahipleri açısından oldukça zengindir. Burada kadın emlak sahiplerinin sayısı toplam sayının yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Bahsi geçen kadınlar her zaman hane sahibi erkeğe nispetle, örneğin *mersumun zevcesi*, *validesi*, *hemşiresi*, ya da *kayınvalidesi* gibi sıfatlarla yazılmışlardır. Araştırmaya konu olan üç mahalle açılan hane sayısı ve emlak sahipleri sayısı açısından incelenirse Ermeni ve Rum mahallelerinde aynı aileye mensup olan çalışan erkeklerin ya da gayrimenkul sahibi kadınların ortak bir hane numarası çatısı altında, ayrı “alt hane” numarasıyla yazıldıkları görülür. Hatta kimi zaman bu üst hane zevceleri ve oğulları kapsadığı gibi kardeşleri, damatları, yeğenleri, hanenin hassadarlarını ve kiracıları da kapsamaktadır. Mevzubahis “aynı hane çatısı altında

yazılma” durumunun sebebi hakkında kesin bir şeyler söylemek şimdilik mümkün görünmemekle beraber Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri için durumun farklılık arz ettiği söylenebilir. Müslüman mahallesinde baba-oğulun aynı hanede yazılması durumu ile sadece bir kere karşılaşılrken Ermeni ve Rum mahallelerinde bu rakam toplamda onu aşmaktadır. Bu farklılık akraba olmayan kişilerin aynı hane numarası ile yazılması konusunda da ortaya çıkmaktadır. Örneğin Müslüman mahallesinde ev sahibi ve kiracılar ayrı hane numaraları ile yazılırken gayrimüslim mahallelerinde bütün kiracılar ev sahibine nispetle aynı hane numarası altında yazılmışlardır.

Mahallelerin toplam nüfusuna gelinecek olursa Temettuat Defterleri'ne dayanan nüfus tahminlerinde her hane için 5 sayısı çarpan olarak kabul edilmektedir (Gökaçtı 1997: 20; Ianeva: 2004: 53; Aydın 2004; 82)⁵. Bu doğrultuda Müslüman mahallesinde 43 hanede 215, Ermeni mahallesinde 31 hanede 155 ve son olarak Rum mahallesinde 24 hanede 120 kişinin yaşadığı söylenebilir.

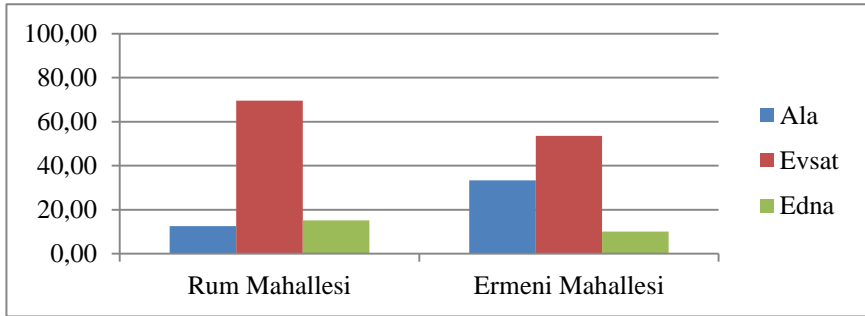
Temettuat defterleri cizye ödemekle mükellef olan gayrimüslim ve yetişkin erkeklerin ekonomik gücünü gösteren *a'la*, *evsat* ve *edna* kategorilerini içermesi bakımından da ayrıca önemlidir. Bu kategoriler gayrimüslim nüfusun ekonomik gücü hakkında tespitlerde bulunmaya imkân tanır. Ancak bahsedilen kategorilerin sıhhatinin defterlerdeki diğer bilgilerle sınanması gerekmektedir. Araştırmaya konu olan Ermeni ve Rum mahallelerinde kişinin ait olduğu kategori ödediği vergi miktarıyla ya da toplam temettuatıyla çelişebilmektedir. Örneğin Ermeni mahallesinde toplam temettuatı 360 kuruş olan bir arabacı *a'la* olarak yazılmışken, Rum mahallesinde yaşayan ve toplam temettuatı

---

⁵ Yeni tarihli bir çalışma 5 çarpanının özellikle Müslüman haneler için büyük olduğunu, çarpanı 3 ila 5 arasında almanın daha sağlıklı sonuçlar vereceğini iddia etmektedir (Efe 2019: 176).

1.020 kuruş olan bir dülger benzer miktarda servete sahip olanların aksine *a'la* değil, *evsat* olarak kaydedilmiştir. Ancak genel olarak kategoriler kişinin mal varlığı ve gelirleri ile mütenasiptir. Benzer şekilde defterlerdeki bazı bilgiler bu kategorilerin rastgele düzenlenmediğine işaret etmektedir. Örneğin Rum mahallesinde aynı hane fakat ayrı alt hane numarasıyla kaydedilen bir baba ve iki oğlu her biri toplam temettuatına paralellik arz eden bir şekilde farklı kategorilere mensup olarak yazılmıştır. Her iki mahalleye genel olarak bakıldığında Ermeni mahallesinde *a'la* olarak kaydedilenlerin nüfusun oldukça önemli bir bölümünü teşkil ettiği görülmektedir⁶. Buna göre bu kategoriye mensup olanlar emlak sahiplerinin yüzde 33'ünü oluşturmaktadır. Emlak sahiplerinin yarısından fazlası *evsat* olarak kaydedilirken, yüzde 10'u ise *edna* olarak kaydedilmiştir. Rum mahallesinde emlak sahiplerinin ekonomik güçleri daha dengeli bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Buna göre emlak sahiplerinin yüzde 15'i *a'la* ve *edna* kategorilerine mensupken yüzde 69'undan fazlası *evsat* olarak yazılmıştır.

Grafik 1: Rum ve Ermeni Mahallelerinde Cizye Kategorileri

⁶ Mahallede toplam geliri yaklaşık 10 bin ila 2.500 kuruş arasında değişen, yani yüksek gelirli olarak nitelendirilebilecek 8 hane mevcuttur ve bu duruma Bursa'da aynı büyüklükteki Ermeni mahallelerinde rastlanmamıştır (Becerikli 2012: 140).

Meslekler

Ermeni ve Rum mahallelerinde bazı mesleklerin çoğunluğu oluşturması dikkat çekicidir. Mesela Ermeni mahallesinde en fazla rastlanan zanaat bezzazlık⁷ ve terzilik iken Rum mahallesinde dülgerlerin⁸, defterlere kaydedilen kişilerin yüzde 17'sini oluşturduğu görülmektedir. Müslüman mahallesinde belcilik hariç herhangi bir meslek dalı üzerinde yoğunlaşma görülmemektedir. Burada belcilik yüzde 10'luk payıyla en fazla icra edilen meslek olarak dikkat çekmektedir. Herhangi bir mesleği olmayanlar Müslüman mahallesinde hane reislerinin yüzde 12,5'ünü oluştururken bu rakam Ermeni mahallesi için yüzden 5,7'dir. Rum mahallesinde ise işsiz kimse olmayıp herkes bir meslekle iştilal etmektedir. Araştırmaya konu olan üç mahalle mesleklerin hane reisi sayısına oranı açısından incelendiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Her üç mahallede hane reislerinin büyük bölümü hayatlarını esnaflıkla idame ettirmektedir. Müslüman ve Ermeni mahallelerinde esnaflıkla iştilal edenler nüfusun yüzde 27'sini oluştururken bu oranın Rum mahallesi söz konusu olduğunda yüzde 69'a kadar yükseldiği görülmektedir. Esnaflıktan elde edilen gelirlerin toplam gelire oranı ise her bir mahalle için şöyledir. Müslüman mahallesinde bu oran yüzde 31'de kalırken Rum mahallesinde gelirlerin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Ermeni mahallesinde ise esnaflıktan elde edilen gelirler toplam gelirin yüzde 61'ini oluşturmaktadır.

Mahalleler tarım sektöründe çalışanlar ve ticaretle iştilal edenler açısından incelendiğinde her iki sektör için farklı tablolar ortaya çıktığı görülür. Örneğin Müslüman mahallesinde ticaretin mahalle ekonomisindeki payı sıfırken Rum mahallesinde bu oran yüzde 13'tür.

⁷ Bezci, kumaş satan, manifaturacı (Devellioğlu 2017:144).

⁸ Marangoz (Zülfikar 2007: 194).

Benzer şekilde tarım işçilerinin mahalle ekonomisindeki payı da her üç mahalle için farklılık arz etmektedir. Buna göre Müslüman mahallesinde tarım işçilerinin gelirleri toplam gelirin yüzde 23'ünü oluştururken bu oran Rum mahallesi için yüzde 3'lerde kalmaktadır. Ermeni mahallesinde ise tarım işçisi bulunmadığı için bu sektörün mahalle ekonomisine bir katkısı yoktur. Mesleklerden elde edilen toplam gelirin mahalle ekonomisindeki payı hakkında bütüncül bir değerlendirme yapmak gerekirse Ermeni mahallesinin bu konuda başı çektiği görülür. Toplam temettuâtı 58.591 kuruş olan mahallede bu yekûnun yaklaşık yüzde 80'i mesleklerden elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Diğer iki mahalleye göre daha müreffeh olan Ermeni mahallesinde hane ortalama geliri 1.890 kuruştur. Rum mahallesi için ortaya çıkan tablo ise şöyledir: Toplam temettuâtı 36.745 kuruş olan mahallede mesleklerden elde edilen gelirler toplam gelirin yüzde 66'sını oluşturmaktadır. Hane ortalama geliri ise 1.531 kuruştur. Toplam temettuâtı diğer iki mahalleye göre oldukça düşük olan (20.725 kuruş) Müslüman mahallesinde mesleklerden elde edilen gelirin toplam gelire oranı yüzde 77'dir. Mahalle, hane ortalama geliri açısından da diğer iki mahallenin oldukça gerisindedir. Ermeni ve Rum mahallesi için bu rakam 1.500-2.000 kuruş arasında seyrederken Müslüman mahallesinde hane başında düşen miktar sadece 482 kuruştur.

Mahalleler en çok gelir getiren meslek türleri bakımından da farklılık arz etmektedir. Rum mahallesinde unculuk ve ekmek ticaretinden elde edilen gelir mesleklerden elde edilen toplam gelirin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Daha da ilginç şudur ki her iki meslek sadece birer kişi tarafından icra edilmektedir. Rum mahallesinde dikkat çeken bir diğer nokta dülgerlik mesleğindeki yoğunlaşmadır. Erkek hane reislerinin yaklaşık yüzde 17'si geçimini bu meslekten sağlamaktadır. Dülgerlikten elde edilen toplam gelir mesleklerden elde edilen toplam gelirin çeyreğini oluşturmaktadır. Bir meslek dalı üzerinde yoğunlaşma Ermeni mahallesinde de göze çarpmaktadır.

Mahallede çıraklar da dâhil olmak üzere toplam on beş bezzaz bulunmaktadır. Bunların sekizinin bezzazlıktan elde ettikleri toplam gelir mahallede mesleklerden elde edilen toplam gelirin yaklaşık yüzde 22'sini oluşturmaktadır. Yine Rum mahallesindeki duruma benzer bir şekilde Ermeni mahallesinde de tek bir kişi tarafından icra edilen bazı mesleklerin gelir pastasında önemli yer işgal ettiği görülmektedir. Örneğin Ermeni mahallesinde yaşayan bir sarrafın sadece bu meslekten elde ettiği gelir, mesleklerden elde edilen gelirlerin yaklaşık yüzde 12'sini oluşturmaktadır. Müslüman mahallesinde bir meslek dalı üzerinde yoğunlaşmadan bahsedilecek olursa diğer iki mahallede olduğu gibi esnaflık veya ticaretin değil toprağa bağlı olarak icra edilen mesleklerin öne çıktığı görülür. Buna göre mahallede bahçıvanlık ve belcilikten elde edilen gelirler mesleklerden elde edilen toplam gelirin yüzde 28'ini oluşturmaktadır. Müslüman mahallesinde diğer iki mahalleden farklı olarak devecilik de önemli bir gelir kaynağıdır. Mahallede sadece iki kişi tarafından icra edilse de gelir pastasındaki payı oldukça yüksektir (% 13). Meslekler konusunda her üç mahallede de gözlenen bir durumun son bir bahis olarak burada zikredilmesi elzemdir. Defterlerde herhangi bir meslek dalında çıraklık vazifesi gören kişilerin ki, genelde bu kimseler meslekleri dışında bir gelir kaynağına sahip değildir, toplam temettuatları çoğunlukla 360 kuruş olarak yazılmıştır. Farklı meslek dallarında çıraklık yaparak hayatlarını idame eden bu kimselerin aynı parayı kazanıyor olmaları ilginçtir.

Tarımsal Varlıklar ve Vergiler

Temettuat defterleri aşar vergisini de ihtiva ettiğinden her bir bölgedeki zirai faaliyetin türünü ve yapısını tespit etmek mümkün olabilmektedir. Buna göre Müslüman, Ermeni ve Rum mahallelerinde ziraattan elde edilen gelirlerin mahalle ekonomisindeki yeri oldukça önemlidir. Burada ziraattan kasıt dutluklardan ve üzüm bağlarından elde edilen gelirlerdir. Rum mahallesinde zirai faaliyetin hacmi diğer iki

mahalleye oranla daha büyüktür. Mahallede dutluklardan ve üzüm bağlarından elde edilen toplam gelir 10.910 kuruş olarak hesaplanmıştır. Rum mahallesinde her iki üretimin hacmi ayrıntılı olarak incelendiğinde dut bahçelerinden elde edilen gelirin mahalle ekonomisinde çok daha büyük bir yer teşkil ettiği görülür. Zirai gelirlerin çok büyük bir kısmı (10.000 kuruş) dut bahçelerinden elde edilmektedir. Buna rağmen dönüm başı verimlilik diğer iki mahalleye göre oldukça düşüktür. Toplam 74 dönüm dut bahçesine sahip olan mahallede dönüm başı verimlilik 13,51 kuruştur. Rum mahallesinde bu rakam üzüm bağları için daha yüksektir. Mahallede 21 dönüm üzüm bağı bulunmaktadır, dönüm başı verimlilik ise 43,33 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Dut bahçeleri Müslüman mahallesinde de önemli bir gelir kaynağıdır. Mahallede 59 dönüm dut bahçesi bulunmaktadır. Bu bahçelerden elde edilen yıllık hasılat 4.020 kuruşu bulmakta olup dönüm başı verimlilik Rum mahallesine göre oldukça yüksektir (68,13 kuruş). Mahallede üzüm üretimine gelince; Ermeni ve Rum mahallerinin aksine Müslüman mahallesinde üzüm üretimi neredeyse hiç yoktur. Sadece 2 dönüm üzüm bağı bulunan mahallede yıllık hasılat 70 kuruştur.

Ermeni mahallesinde dut bahçelerinin dönüm olarak büyüklüğü Müslüman mahallesinden daha az olmasına rağmen üretim daha fazladır. Toplam 50 dönüm dut bahçesine sahip olan mahallede senelik hasılat 4.630 kuruştur. Buna göre dönüm başı verimlilik 92,6 kuruştur. Ermeni mahallesinde üzüm üretimi diğer iki mahalleye göre oldukça yüksektir. Mahallede 40 dönüm üzüm bağından elde edilen senelik hasılat 2.750 kuruştur. Bu rakam Müslüman mahallesindeki üzüm üretiminin 39, Rum mahallesindeki üretimin ise 3 katıdır. Üzüm üretimi için dönüm başı verimlilik ise 68,75 kuruştur.

Zirai üretimle ilgili son olarak değinilmesi gereken konu zirai üretimden elde edilen senelik hasılatın mahallelerin toplam gelirine oranıdır. Zirai üretimin toplam gelirdeki payı Rum mahallesinde daha fazladır (% 29,69). Zirai üretimin mahalle ekonomisindeki payı Müslüman mahallesi için de yüzde 20'lerde seyretmektedir. Toplam temettuatı diğer iki mahalleden oldukça yüksek olan Ermeni mahallesinde ise daha önce görüldüğü gibi zanaat ve esnaflığa verilen önemden dolayı bu rakam daha düşüktür (% 12,76).

Tablo 1: Mahallelerin Tarımsal Varlıkları

Ekili/Dikili Arazi ve Büyüklükleri (Dönüm Olarak), Yıllık Hasılat ve Dönüm Başı Verimlilik						
	Dut Bahçesi	Yıllık Hasılat (krş)	Dönüm Başı Verimlilik (krş)	Üzüm Başı	Yıllık Hasılat (krş)	Dönüm Başı Verimlilik (krş)
Müslüman Mahallesi	59	4020	68,13	2	70	35
Ermeni Mahallesi	50	4630	92,6	40	2750	68,75
Rum Mahallesi	74	10000	13,51	21	910	43,33

Temettuat tahrirleri hane reislerinin sahip olduğu dükkân, han odası, mağaza ve benzeri taşınmaz malları da kapsamaktadır. Bu gayrimenkuller sayısı, birim büyüklüğü ve senelik hasılatı ile beraber defterlere titizlikle kaydedilmişlerdir. Araştırmaya konu olan üç mahallenin Temettuat defterlerine göre gayrimenkullerin sayısı ve senelik hasılatları Ermeni mahallesi için daha fazladır. Mahallede kiraya verilen gayrimenkul sayısı 16 olup senelik hasılatlarının toplamı 2.701 kuruştur. Buna göre Ermeni mahallesinde kira gelirleri toplam temettuatın yüzde 4,71'ini oluşturmaktadır. Kira gelirlerinin mahalle ekonomisindeki payı diğer iki mahalle için oldukça düşüktür. Rum mahallesinde kiraya verilen gayrimenkullerin senelik hasılatı toplam gelirlerin yüzde 1,93'ünü oluştururken bu rakam Müslüman mahallesi için 1,2'dir. Temettuat tahrirlerinde yer alan bu bilgiler hane, dükkân ve benzeri taşınmazların ortalama kira bedelleri hakkında tespitlerde bulunmaya imkân tanınması açısından önemlidir. Mevzubahis üç

mahallede hane ve dükkân kiralari neredeyse aynı rakamlarda seyretmektedir. Örneğin Rum mahallesinde dükkân kiralari ortalama 125 kuruşken Ermeni mahallesinde 124 kuruştur. Yine Müslüman mahallesinde ev kiralari ortalama 75 kuruşken Rum mahallesinde bu rakam 68 kuruştur.

Mahalleler son olarak ödedikleri vergi-i mahsusa açısından incelendiğinde ortaya çıkan tablo şöyledir. Hane sayısının ve toplam temettuat miktarının en yüksek olduğu Ermeni mahallesinde ödenen vergi miktarı da doğal olarak en fazladır. Buna göre mahalle sakinlerinin bir yılda ödedikleri vergi-i mahsusa miktarı 4.574 kuruştur. Aynı rakam Rum mahallesi için 2.389 kuruş iken diğer iki mahalleye göre daha fakir olan Müslüman mahallesinde sadece 1.572 kuruştur. Ancak ödenen verginin toplam temettuata oranı her üç mahalle için çok değişmemektedir. Bu oran yüzde 6 ila 7 arasında seyretmektedir. Bu açıdan mahallelerin toplam temettuatı mahallelerin ekonomik durumuna göre değişse de vergi yükleri açısından aralarında ciddi bir fark ortaya çıkmamaktadır. Bu ise vergilendirmede adaletin gözetildiği konusunda fikir yürütme imkânı tanımaktadır.

Sonuç

Tanzimat dönemi idari reformlarını sağlam bir mali temele dayandırma meselesi Tanzimat bürokratlarının karşı karşıya olduğu başlıca meselelerden biriydi. Hedeflenen merkezi, etkin ve güçlü bir maliye inşası her şeyden önce vergi sisteminin yeniden yapılandırılmasını gündeme getirdi. Verginin etkin bir şekilde belirlenmesi ve toplanması ise ekonomik potansiyelin tam olarak bilinmesini gerektirmekteydi. Temettuat tahrirleri aynı zamanda idari merkezin vergi toplama sürecine dâhil olan üçüncü kişileri tasfiye ederek vergi sistemini merkezileştirmek istemesini temsil etmekteydi. Dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları göz önünde bulundurulduğunda böylesine büyük ölçekli bir tahririn iki yıldan az bir

sürede -tahririn ilk ayağı olan ve amacına ulaşamayan 1840 tahriri bir kenara bırakılırsa- gerçekleştirilmiş olması Tanzimat bürokratlarının vergi sisteminin merkezileştirilmesi konusuna verdikleri önemi göstermektedir.

Bu çalışmada Temettuat tahrirlerinin Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihi açısından önemi Bursa'nın üç mahallesine ait veriler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı etnik ve dini kökene mensup insanların ikamet ettiği orta büyüklükteki bu mahallelerde öncelikli olarak dikkat çeken olgu kadın emlak sahibi oranlarının her üç mahallede farklılık göstermesidir. Rum mahallesinde kadın emlak sahipleri mukayyet nüfusun çeyreğini oluştururken Ermeni mahallesinde bu oran ilginç bir şekilde sıfırdır. Mahalleler arasında dikkat çeken bir diğer durum şudur. Müslüman mahallesinde ayrı gelire ve / veya emlake sahip olan aile üyeleri daima ayrı hane numaraları ile kaydedilmişken gayrimüslim mahallelerde bu kişiler aynı hane numarası altında alt hanelere ayrılarak kaydedilmişlerdir. Gayrimüslim mahallelerde kayıt altına alınan erkeklerden her biri çoğunlukla mal varlığı ve gelinine uygun olan cizye kategorisine dâhil edilmiştir.

Mahalleler hane reislerinin meslekleri açısından incelendiğinde her üç mahallede bu kişilerin geçimlerini çoğunlukla esnaflıktan kazandıkları görülmektedir. Hane reislerinin yarından fazlası esnaf olan Rum mahallesi bu açıdan özellikle dikkat çekicidir. Esnaflıktan elde edilen gelirler söz konusu olduğunda ise Ermeni mahallesi öne çıkmaktadır. Çiftçilik ve belcilik gibi tarımla ilgili mesleklerde ise Müslüman mahallesinin başı çektiği görülmektedir. Mesleki uzmanlaşmada görülen bu farklılık toplam gelir ve hane başına düşen gelir miktarlarına da yansımıştır. Esnaflıkla öne çıkan Ermeni mahallesi tarım işçileriyle öne çıkan Müslüman mahallesinden üç kat daha zengindir.

Her üç mahalle son olarak tarımsal varlıklar açısından ele alındığında dut bahçelerinden elde edilen gelirlerin mahalle ekonomisinde önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Ancak dönüm başı verimlilik oranları mahalleden mahalleye farklılık göstermektedir. Ermeni mahallesinde verimlilik Müslüman mahallesinden yaklaşık üç kat daha fazladır.

Kaynaklar

BOA, ML.VRD.TMT.d. 7420, 7426 ve 7442.

Adıyeke, Nuri (2000). “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 11, s. 769-823.

Aydın, Mahir (2004). “Tatarpazarcığı: Socio-Economic Condition of Muslim Urban Residents”. *The Ottoman State and Societies in Change*, Ed: Hayashi Kayoka ve Mahir Aydın, London: Kean Paul, s. 77-105.

Becerikli, Sabri (2012). *Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Bursa Şehri Gayrimüslim Mahallelerinin İktisadi Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Çadırcı, Musa (1970). “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”. *Belleten*, C. XXXIV, S. 135, s. 409-420.

Devellioğlu, Ferit (2017). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Düzbakar, Ömer (2003). “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 5, s. 97-108.

Efe, Ayla (2019). “Mülkü Mülksüzleştirmek, Sıradan İnsanı Görünmez Kılmak: Temettuatlar Nasıl Okunmaz”. 2. *Uluslararası Osmanlı*

Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildirileri, C. 1, Ankara: Ankara Medya Matbaa.

Ergenç, Özer (1984). “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 4, S. 4, s. 69-78.

Gökaçtı, Mehmet Ali (1997). “Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine Göre 1845 Yılında Selanik”. *Tarih ve Toplum*, S. 168, s. 15-22.

Güran, Tevfik (2000). “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed: Halil İnalıcık ve Şevket Pamuk, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s. 75-81.

Ianeva, Svetla (2004). “Samokov: An Ottoman Balkan City in the Age of Reforms”. *The Ottoman State and Societies in Change*, Ed: Hayashi Kayoko ve Mahir Aydın, London: Kegan Paul, s. 47-76.

Kaplanoğlu, Raif (1996). *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*. İstanbul: Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları.

----- (2011). *1844 Yılı Temettuat Defterleri'ne Göre Değişim Sürecinde Bursa'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*. Bursa: Akkılıç Kütüphanesi Yayınları.

Kayoko, Hayashi (2004). “The Ottoman Temettuat Registers: Significant Results from a Failed Venture”. *The Ottoman State and Societies in Change: A Study of the Nineteenth Century Temettuat Registers*, Ed: Hayashi Kayoko ve Mahir Aydın, London: Kegan Paul, s. 211-244.

Kütükoğlu, Mübahat (1995). “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”. *Belleten*, C. LIX, S. 225, s. 395-412.

----- (1999). “İzmir Temettu Sayımları ve Yabancı Tebaa”. *Bellekten*, C. LXIII, S. 238, s. 755-781.

Ortaylı, İlber (1985). “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, S. 1, s. 231-244.

----- (2001). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Öztürk, Said (2000). “Temettuat Tahrirleri”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 4-5, s. 537-591.

----- (2003). “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 287-304.

Pakalın, M. Zeki (1993). “Temettü Vergisi”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 453-455.

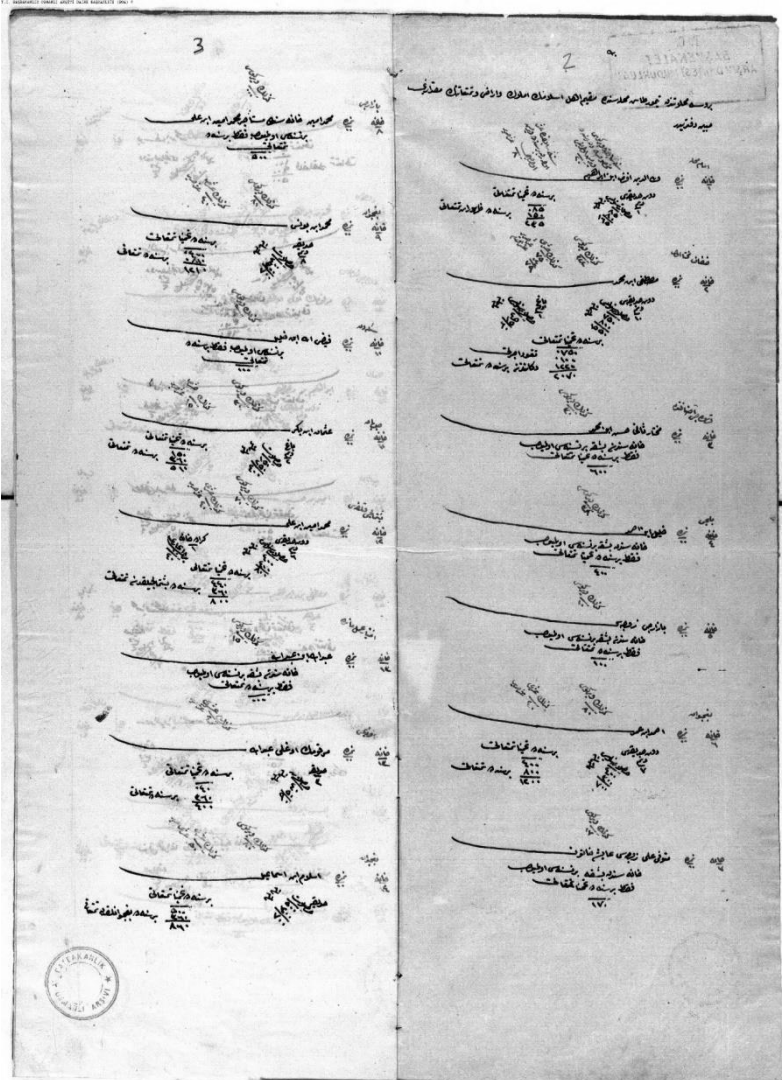
Şener, Abdülatif (1990). *“Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi”*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Yel, Ali Murat ve Mustafa Sabri Küçükaşçı (2003). “Mahalle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 323-326.

Yoichi, Takamatsu (2004). “Ottoman Income Survey (1840-1846)”. *The Ottoman State and Societies in Change: A Study of the Nineteenth Century Temettuat Registers*, Ed: Hayashi Kayoko ve Mahir Aydın, London: Kegan Paul, s. 15-45.

Zülfikar, Hamza (2007). “Meslek Adları ve -CI Ekinin Türkçedeki İşlevleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten*, C. 55, 2007.

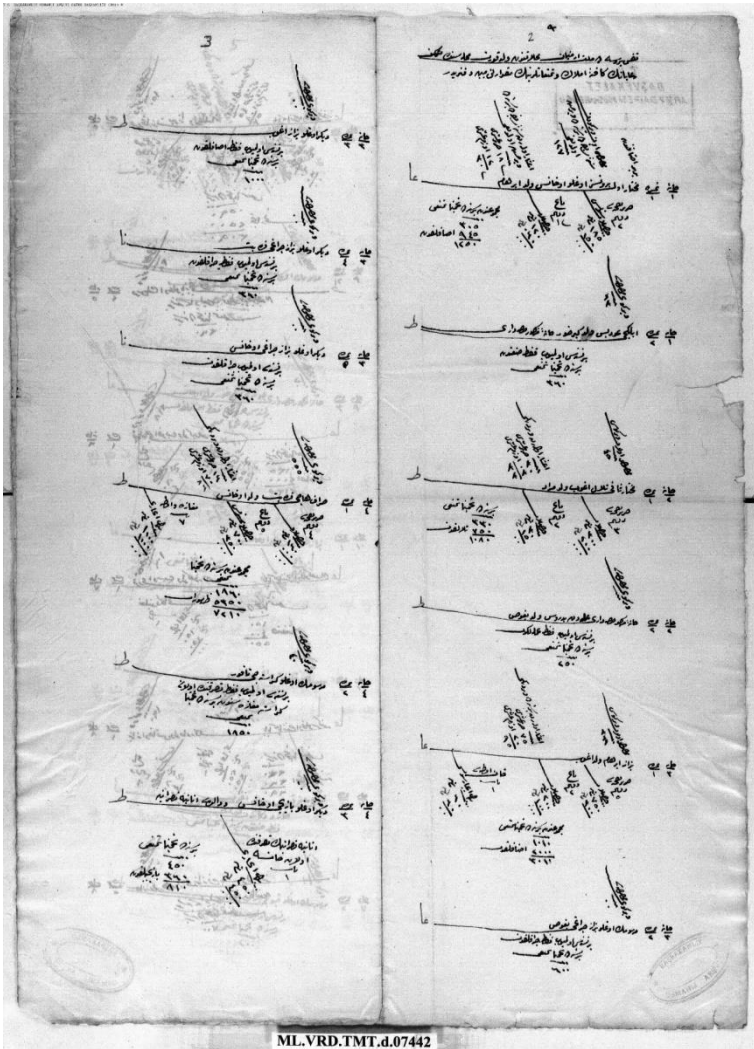
Ek 1: Timurtaş Mahallesi'ne Ait Temettuat Defterinin İlk Sayfası

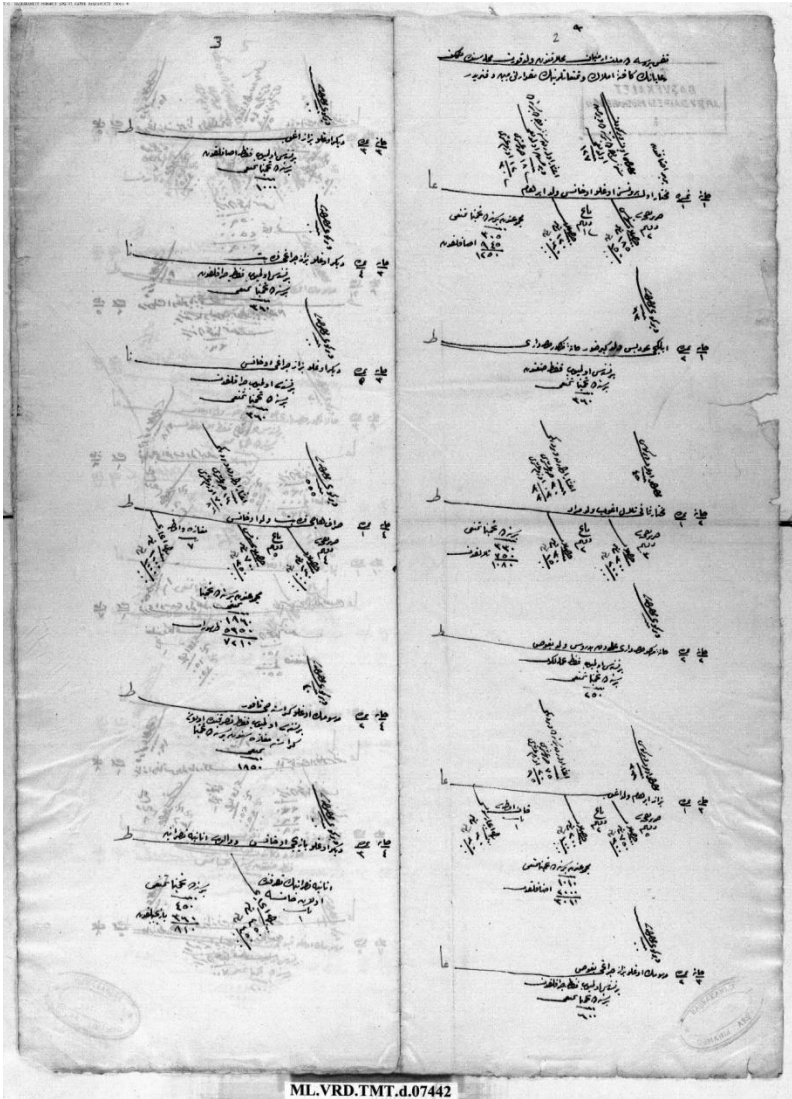
ML.VRD.TMT.d.07420

Ek 2: Veled-i Kurt Mahallesi'ne Ait Temettuat Defterinin İlk Sayfası

Ek 3: Bulgarlar Mahallesi'ne ait Temettuat Defterinin İlk Sayfası

ML.VRD.TMT.d.07442

EXTENDED ABSTRACT

Temettuat registers, like all other bureaucratic practices, reflect the climate of the period in which they were conducted. For this reason they should be approached as a part of Tanzimat reforms. In this period the main target of the administrative center was to establish a much more effective bureaucratic apparatus which would provide state a close control over its subjects, lands and incomes. For this purpose, as from the 1830s, Ottoman central government initiated a series of statistics, including population censuses, income registers and cadastral surveys. Temettuat surveys were only one of the branches of this huge project. However, due to both non-physical reasons such as the lack of a long-term vision for the survey or of a clear plan on how to complete it and material insufficiencies such as manpower shortages in rural regions or lack of physical infrastructure the survey did not achieved its initial plan, i.e. the construction of an effective and fair taxation system.

Temettuat registers supply a comprehensive field of research. However, the proper evaluation of those sources is also appertains to the understanding of their content. This would enable us to comprehend both the central state's purpose of conducting such a large-scale and simultaneous survey, and the research possibilities these registers provide. The content of the register would tell the researcher what administrative center aimed to know, and why they wanted to know. The content is also crucial as it defines the research possibilities they provide and the limitations of the register. These possibilities and limitations must be taken into consideration by the researchers who aimed to use these registers to capture the socio-economic life of the mid-nineteenth-century Ottoman Empire.

Historical data does not reflect a true reality but, instead, how the organizers of that data saw it. As a historical data Temettuat surveys were not free from this statute. For the proper evaluation of the Temettuat registers it is firstly required to be known the purpose of the surveys. Only by effectuating this it will be possible to determine what they provide to the economic and social history of the Ottoman Empire. These surveys, like all other bureaucratic practices, reflect the climate of the period in which they were conducted, on that score, it would not be reasonable to consider these surveys apart from Tanzimat reforms. This paper firstly will engage with putting these surveys in its historical context to conceive why Tanzimat bureaucrats intended to conduct such a large-scale surveys. This will entail to examine the historical background of the Temettuat surveys. In the second chapter the content of the registers will be dealt with. This part of the paper will facilitate to understand the purpose of the surveys since every data in the registers will give a hint

about to which Ottoman bureaucrats intended to know. Thirdly it will discussed the importance of the register for the socio-economic history of the Ottoman empire. Finally, in the last part of the paper, using Temettuat registers of three districts of Bursa, Timurtaş Paşa, Veled-i Kurt and Bulgarlar, which were Muslim, Armenian and Greek in turn, it will be tried to examine the social and economic situation of these three different districts.